

MOST

Bilten Udruženja useljenika iz bivše Jugoslavije u Izraelu

GODINA 65

BROJ 3 – VANREDNO IZDANJE

12. APRIL 2018.

MIRI DERMAN, Predsednica HOJ

Ovde smo se okupili da se setimo i obeležimo sećanje na naše drage, sve Jevreje Jugoslavije koji su ubijeni tokom Drugog svetskog rata. Svako od nas je do sada izgradio uspomenu na svoju porodicu i rođake koji se nisu vratili iz tog strašnog rata. Svako do nas nosi ožiljke koje je ostavio rat i seća se svojih najbližih, a zajedno se sećamo čitave zajednice.

Ovaj rat takođe je uticao na buduće generacije. Deca rođena u žalosti, bolu, deca čiji traumatizovani roditelji nisu rekli ništa od onoga što su iskusili ili alternativno im preneli svoja iskustva bez zadržke. Želja da se sazna, radoznalost, da se shvati šta se desilo raste sa godinama.

Nismo dobili zadovoljavajuće odgovore, Holokaust Jevreja Jugoslavije nije poznat, jedva se pominje u medijima i skoro nikada nije istraživan. Za pružanje informacija i razumijevanje dela ove istorije, u nameri da odgovorimo na ova pitanja, dok još ima onih od kojih možemo da čujemo

uspomene iz prve ruke, na inicijativu Miriam Aviezer, Moše Benšahara i Joela Fišera, Udruženje jugoslovenskih useljenika odlučilo je da se snimi film u režiji Nitze Gonen o stradanju naše zajednice (u Jugoslaviji).

Nakon napornog rada od skoro 5 godina, uz pomoć Claim-sa, članova Udruženja i velkodušnih donatora iz inostranstva, film je spreman! Film je juče prikazan na TV kanalu „Kešet“, a repriza je 12. aprila, danas, u 15 časova. Za članove Udruženja biće organizovana posebna projekcija polovinom juna meseca. O detaljima ćete biti naknadno obavešteni.

Ove godine našu komemorativnu ceremoniju posvećujemo udelu Jevreja u Titovim partizanskim jedinicama. Sećamo se herojstva partizana, kao i onih koji su pali u borbi i nisu dočekali oslobođenje. Mnogi od naših članova porodično su vezani za partizane, bilo da je to roditelj, ujak ili član porodice. Tako sam, u okviru priprema za ceremoniju, otkrila da se među njima nalazio i moj deda, Bernhard Stein- Pero, partizanski kurir, bio je junak, i moj otac dr Andrea Stein, medicinski asistent u partizanima.

Ove godine smo odlučili da se smanji broj govornika na komemorativnoj ceremoniji, ali se zato u vanrednom broju Mosta posvećenom Holokaustu nalaze fascinantne priče naših članova, onih koji su bili spremni da pišu i govore o svojim bližnjima, koji su učestvovali u ratu i Pokretu opora.

Jad Vašem je 2015. godine objavio knjigu Raula Teitelbauma, Jedan od osam - knjiga o Jevrejima partizanima i članovima Pokreta otpora u Jugoslaviji za vreme Drugog svetskog rata.

Ove godine je Jad Vašem za Dan Šoa/Holokausta izabrao temu „Preživeli Izraelu – doprinos preživelih Šoa izraelskom društvu“. Preživeli, koji su došli iz Jugoslavije, doprineli su našoj zemlji u širokom spektru oblasti. Naši ljudi se mogu naći u svim naporima i doprinosu državi i to je naš ponos. Muzej Massuah u Tel Yitzhaku izabrao je za ceremoniju, koja je juče održana, šestoro njih, koji su upaliti 6 baklji u pomen na 6 miliona stradalih Jevreja u Drugom svetskom ratu. Među njima se nalaze dva člana naše zajednice. Professor. Šaul Ladanji i laureat Nagrade Izraela Dan Reisinger, čiji je doprinos našoj zemlji nesporan.

Možda je tako naša zajednica konačno prepoznata.

PARTIZANI JEVREJI U JUGOSLAVIJI TOKOM DRUGOG SVJETSKOG RATA

Yehuda Yaron, Yad Vashem, predavanje

U gradu Bitoli, koja se nalazi na jugu Makedonije, nema više Jevreja, ali u gradu ipak postoji mali spomenik posvećen Jevrejskoj djevojci, rodjenoj u Bitoli, koja je dobila najviši orden "Narodni heroj".

Na spomeniku je lik mlade Ester Ovadija koja je tako postala simbol i uzor jevrejskih partizana.

Ester, Esterija, na makedonskom jeziku, rodjena je kao najstarija kćer u siromašnoj porodici, koja je živjela u sirotinjskom jevrejskom kvartu u Bitoli.

Ester je učila u jevrejskoj školi po imenu "Tabana", ali nažalost poslije smrti oca morala je da pomogne financijski porodici.

Mlada i energična Ester priključila se jakom jevrejskom pokretu "HaShomer hacair".

U dobi od 16 godina, poslata je s još dvije drugarice od strane ženske organizacije Vico u Beograd, na učenje zanata.

U Beoradu stanuje na mansardi u jednom jevrejskom kvartu i počinje da radi kao šegrt u fabrici tekstila.

Za vrijeme boravka u Beogradu, povezuje se sa lijevo orijentiranim kružocima pod utjecajem komunističke partije.

Učestvuje na sastancima omladine, i tako prihvaća komunističku ideologiju, čiji duh se u to vrijeme širio među omladinom.

Na jednom od takvih skupova upoznaje Mošu Pijade, koji je u to vrijeme bio blizak suradnik Tita, član Vrhovnog štaba, te na kraju rata, predsjednik

predsjedništva republike Srbije i predsjednik Jugoslavenkog parlamenta.

Od Moše Pijede čuje rečenicu: "poslije pobjede nad fašizmom svaki narod može da odluči o svojoj budućnosti. Mi Jevreji, bilo gdje da živimo, biti ćemo uvijek prva meta fašizma". Ovaj sastanak je utjecao na Ester da se priključi SKOJU-u.

Naoružana tom ideologijom, vraća se u Bitolu u vrijeme početka Njemačke okupacije, Aprila 1941. Iako lošeg zdravstvenog stanja, odmah se priključuje tajnom podzemnom pokretu otpora, a za njom se priključuje i ostatak jezgre HaShomer hacaira.

Bugarske okupacione vlasti okrutno reaguju na djelovanje pokreta otpora, hapšenjem velike grupe jevrejskih aktivista u gradu.

Ova hapšenja zadala su težak udarac pokretu otpora, te je voćstvo pokreta odlučilo da aktiviste dijelom sakrije, dijelom prebaci u Albaniju, ili Grčku. Rukovodstvo u Bitoli odlučuje da svoje jevrejske aktiviste priključi partizanima, koji su se već organizirali po planinama.

Prelazak u partizane bio je težak, i bilo je potrebno mnogo veza. Početkom 1943 dolazi red na Esteru da se priključi partizanima. Po naredbi se povezuje sa Stojanom Bogoja Siljanovski, članom pokreta, invalidom, vlasnikom malog dućana za prodaju cigareta.

Preko puta dućana je bila Bugarska policijska stanica iz koje su često dolazili kupovati cigarete. Zajedno sa Esterom stigle su još 4 djevojke, članice pokreta, na putu za partizane. Stojan ih je sakrivao u jednom kutu dućana i snabdjevao ih hranom, pićem i lijekovima i kada su dolazili Bugari u dućan, bez obzira na strah djevojaka Stojan je vodio s njima nonšalantne razgovore.

(Kasnije je Stojan za svoj rad proglašen za pravednika medju narodima od Yad Vashema).

U periodu dok su se djevojke sakrivala kod Stojana, počeo je izgon Makedonskih Jevreja u konc logore u Poljsku.

Do dolaska Esterine veze za odlazak u partizane prolazi pet tjedana, i prebacuje se na planinu Mečka. U jedinici dobiva konspirativno ime Mara., i vrlo brzo sudjeluje u akciji napada na Bugarsku policijsku stanicu. 8 bugarskih policajaca se predaje zajedno sa oružjem, tako Estera dobiva svoju prvu pušku. Ovom akcijom Estera postaje aktivni borac. Njena jedinica je sudjelovala u borbi protiv talijanske i bugarske vojske, napadala željezničke stanice i vojne položaje. Hrabrošću i herojskim zalaganjem zaslužuje puno poštovanja, te stiže do položaja političkog komesara puka.

Posljednja akcija u kojoj je učestvovala bila je u Augustu 1944, i to na pograničnu bugarsku postaju sa koje se vidi grad Bitola, akcija u kojoj je na čelu napadača bila Estera. U toku napada metak je pogadja u glavu. Bila je 22 god.

Grad Bitola na podignutoj bisti dao je uklesati tekst "Ester Mara Ovadija je simbol hrabrosti Jevreja Bitole".

Ova priča je primjer jedne od 4500 mladih koji su napustili svoje domove, pridružili se borbi u redovima partizanskog pokreta pod vodstvom Tita.

Jugoslavenski partizanski pokret je osnovan od komunističke partije Jugoslavije. Bio je to pokret raznih Jugoslavenskih naroda koji se proširio na svim okupiranim teritorijima. Kasnije je taj pokret prerastao u redovnu, organiziranu vojsku. Učešće Jevrejskih boraca u partizanskim jedinicama, a protiv njemačkog okupatora i njegovih saveznika je bio znatan. Na samom početku organiziranog otpora protiv okupatora, trećina od svih jevrejskih boraca, učesnika NOB, je već bila aktivna. Broj jevrejskih boraca je rastao, unatoč teškoćama jevreja da

se priključe partizanima.

Posebna teškoća je bila žuta traka i posebni dokumenti koji su ih označavali. Većina jevrejskog stanovništva je živjela u gradovima, dok su partizani bili organizirani po manjim mjestima i u planinama, tako da je pristup partizanima ovisio o vezama. Osim toga partizani su često pokazivali sumnju u nove pridošlice, a Jevrejima su to bile velike odluke, napustiti porodicu, djecu, roditelje, a sve u zavisnosti od motivacije i ideologije.

Pred mnogima jevrejima stajala su dva cilja, patriotizam i osveta. Ne treba zaboraviti da je uništenje najvećeg dijela jevrejske zajednice uslijedilo ubrzo nakon okupacije, Aprila 1941. Planskim uništenjem prvo intelektualne Jevrejske elite Njemci su nastojali uništiti ustanak na putu, što dokazuje vrlo važnu ulogu Jevreja u podizanju ustanka.

Pavle Pap Šilja – jedan od petorice prvih osnivača pokreta otpora, član HaShomer Hacair, student medicine u Beogradu, kojeg je Tito zapazio, i povukao u elitu partije. Između ostalog organizirao je pokret otpora u Dalmaciji, gdje je uhapšen od Talijanske policije i ubijen. Dokaz koliko je cijenjen njegov rad u partiji, je taj da je poslije rata odlikovan ordenom Narodnog heroja.

Shmuel Lerer – Vojo Todorović koji je na čelu jedinice učestvovao u mnogim akcijama, između ostalog napad na aerodrom Railovac kod Sarajeva, i unistili 34 neprijateljska aviona. Došao je do najvišeg čina u Jugoslavenskoj vojsci. Poslije rata je bio u generalstabu i rukovodio kopnenim snagama.

Inžinjer Josef Engel – je na zahtjev štaba vojske izgradio radio stanicu, sa svojom obitelji. Sa ove radio stanice je emitiran prvi poziv na opći ustanak i na taj način ostvarena je veza između generalštaba i snaga na terenu. Cijela obitelj Engel bila je uključena u ustanak.

Jedan od braće, Ilija bio je imenovan u glavni stab Hrvatske. Poslije pogibije 1944, proglašen je narodnim herojem.

Ljekari Jevreji su posebna priča u povijesti pokreta otpora, obzirom da su polovinu saniteta činili Jevreji, a deset puta više od ostalih ljekara u zemlji. Pitanje je da li bi partizanski sanitet mogao postati i opstati bez Dr. Kraus Herberta, koji ga je oformio.

Dr Levi, koji je pokraj saniteta bio i komandant brigade.

Dr Izidor Papo glavni vojni lječnik i lični Titov lječnik.

Dr Frida Gutman – poginula u desantu na Drvar – prva žena lječnik, koja je dobila titulu generala. Više od 200 članova saniteta, poginulo je tokom rata.

Poseban događaj u toku rata bio je osnivanje jevrejskog bataljona u Dalmaciji. Oko 280 mladih izbjeglica iz Hrvatske, članovi raznih cionističkih i komunističkog pokreta koji su bili u sabirnom logoru na Rabu, zauzeli su logor, naoružali se i čak zarobili upravitelja logora. Ova grupa stvorila

je bazu za formiranje jevrejskog bataljona koji je pod dvema zastavama, partizanskom i plavo bijelom zastavom izašao iz logora da se priključi partizanima.

Razni činiooci, vojnički i strani uzrokovali su kratkom životu tog bataljona. Za razliku od istočno-evropskih partizanskih pokreta, Jugoslavenski partizani su dobronamjerno prihvaćali jevreje u svoje redove, iako sa malim izuzecima.

Postoje dokazi o antisemiskim ispadima među partizanima.

Jedan jevrejski partizan kaže – tražili su od mene da promjenim ime, jer je bolje da se sakrije jevrejsko porijeklo.

Ipak, to nisu bili česti ispadi, jer su partizanski komandiri vodili borbu protiv antisemitizma.

11 jevreja je proglašeno za narodne heroje, 7 posthumno, a 150 je dobilo orden Nosilaca Partizanske spomenice.

Dio preživjelih boraca je poslije rata preuzeo na sebe vodjenje zemlje.

1318 Jevreja je palo u partizanskim redovima. Većina je poginula u borbi, a dio je uhvaćen i streljan od Njemaca ili njihovih pomagača.

O jednom takvom piše jugoslavenski jevrejski književnik Hinko Gotlib u knjizi "Kadiš u gradu" u kojoj opisuje grupu od 22 partizana koji sahranjuju svoju drugaricu Žanku, poginulu u borbi. Iskopali su grob i sahranili je, te zatvorili grob kamenjem.

Drago, jedan od boraca koji je stajao kraj Toše je rekao: ipak bi trebalo reći kadiš", "šta reći"? pita komandir. 22 partizana stoje mirno oko groba.

"Jevrejska pogrebna molitva" objašnjava Drago. "Zašto jevrejska"? buni se komandir, "Zato što je bila Jevrejka, ima ovdje još jevreja" "još jevreja"?, "Ja!", "ja" i "ja", odgovaraju trojica. "Dobro, kažite molitvu kakvu hoćete" kaže komandir i dalje začudjeno.

"Znaš kazati kadiš"? pita Tošo Dragu, "može li ovako, samo trojica"?

Tri partizana jevreja u srcu Like odlučiše da kažu kadiš na grobu drugarice.

Drago počinje "itgadal, ve itkadeš smaja raba" i odjednom stade, naboranog čela od napora sa pogledom na drugove, ritam i melodija su uhu poznati, ali riječi su nestale, nema ih.

Obzirom da nije znao nastaviti, pogleda grob, sagnuvši glavom reče: "Žanka, kad se pojaviš pred vrhovnim sudijom, kaži mu da pogleda i vidi šta je učinjeno tebi, nama, pogledaj i vidi što ostade od nas, da ni kadiš ne možemo reći.....amen.

"Amen" ponovili su za njim dvadeset i dva partizana.

Preveli sa hebrejskog Višnja Kern i Arman Bivas

ZLATKO VAMOŠER - Partizan

Zovem se **Gil Vamošer** i sin sam Zlate i Zlatka Vamošera

Moj otac je preminuo pre tri godine, a majka Zlata, koja će za dva meseca proslaviti 98 godina, je sa nama.

Želim da ispričam priču moje majke, priču, koja je po mom mišljenju priča cele generacije, od koje je malo živih koji je mogu ispričati tako jasno, šta se događalo za vreme i posle rata. Generacija koja nije sebe gledala, ni sada ne gleda kao heroje, generacija koja je na svojim rukama i leđima stvorila i izgradila ovu zemlju, generacija koja ništa nije tražila i ne traži ništa osim da joj deca budu obični ljudi, bez opterećenja. Zato nisu mnogo govorili o onome šta je bilo, a još malo nece biti nikoga da o tome govori. Ipak, iako ne priznaju da su heroji, ljudi koji su preživeli progone za vreme godina Drugog svetskog rata, preživeli na razne načine, uspeli su da se vrate i postanu divni ljudi, i da nam izgrade ovu zemlju. Ljudi koji nikada nisu dobili priznanje i slavu za svoja dela i nisu shvatili da je već to što su preživeli herojstvo.

Moja majka Zlata iz porodice Rot rođena je u Zagrebu, najmladja ćerka u građanskoj porodici. Dvadesetih godina prošlog veka moj deda Ignjac je bio trgovac drvima, a baka koja je bila ćerka hamburškog rabina Davida Laimdorfa se udala za njega i presli su da žive u Zagreb. Dedu je umro mlad a mama i sestoro brace su odrasli u gradu. Mama je bila član i aktivista u pokretu Hashomer hacair i pripremala se da ide u Izrael. Grupa pre nje je uspela da ode i bili su u kibucima Hashomer hacaira , naročito se sećam Kibuc Gat. Kao što je poznato Jugoslavija je pala pod vlast Nemačke, a oni koji su progonili Jevreje bili su uglavnom građani, susedi, kao što je moj otac rekao "do polovine 1942 skoro da nisam video Nemce, sav posao su obavljale ustaše. Jevreje su progonili i lovili, i majka je shvatila da im je sudbina zapečaćena ako ostanu u Zagrebu.

Kolale su glasine da je bolje stici u Italiju, da je za Jevreje bolje nego pod vlasti ustasa. Želim da spomenem u odnosu na ono što se događa sa zakonom u Poljskoj, da ovde nema sumnje da su aktivno uništenje vršili i Hrvati ustaše, bez ikakve sumnje.

U prolece 1942 čulo se udaranje policije na vrata, mama i baka Beti su pobegle kroz prozor, krile su se par dana u Zagrebu i onda krenule putem Istre koja je bila pod italijanskom vlasti. U jednom momentu su se popele na voz, ustaški stražari su išli iz vagona u vagon i pretraživali i proveravali dokumente. Baka se uplašila i zatvorila u klozet, mama je znala da ako stignu do nje odmah će je zatvoriti. Kada su stigli do njihovog vagona voz je stigao do granice, ustaše su sišle, popeli su se predstavnici italijanske vojske, i tako im je život spasen.

Stigli su u ribarsko selo u Dalmaciji, živele kod lokalnog ribara, mama je pomagala u ribarenju, stajala bi na osmatračnici i kada bi videla jato riba javila bi ribarima koji su onda bacali ribarske mreže. Posle nekog vremena, pod pritiskom ustaša i Nemaca, Italijani su pokupili Jevreje koji su stigli u Dalmaciju. Mama priča: Prvog novembra 1942 stigli su italijani u stanove gde su bili Jevreji i obavestili nas da ujutro idemo kamionom u logor. Zavladao je panika, svi su bili sigurni da idemo u Jasenovac ili Aušvic. Rekli su nam da budemo mirni, da to nije tačno, da idemo u italijanski logor, što se pokazalo tačnim. Zatvorili su ih u logor u Kraljevicu, logor koji iako nije bio logor smrti, ipak nije bilo hrane i uslovi su bili vrlo teški. U logoru su se mladi kao mama organizovali u zajednicu. U logoru u Kraljevicu mama je upoznala mog oca Zlatka i bili su zajedno 72 godine, do njegove smrti. Majka, otac i još omladinaca okupili su decu i poučavali ih i organizovali život u logoru. Malo hrane i odeće slale su jevrejske zajednice koje su još bile aktivne, vremenom sve manje i manje. U junu ili julu 1942. prebacili su ih u logor na ostrvu Rabu, logor iz Kraljevice i logore sa juga, koji su bili pod italijanskom vlašću. Na Rabu su živeli u malim barakama, sedam-osam ljudi u baraci. Barake su bile prljave, pune buva i bolesti. Tako su preživeli do pada Italije u septembru 1943, Italijani su otišli a partizani su preuzeli vlast u logoru.

Majka priča: U slovenačkom logoru bila je komunistička partizanska organizacija sa jedinicama i slično. I kod nas su postojale jedinice iako manje, u svakom slučaju Slovenci su osnovali jedinice koje su čuvale mesto. U medjuvremenu sa planina su stigli partizani, preko mora na ostrvo, i celo ostrvo je postalo deo oslobođene Jugoslavije. Ubrzo je postalo jasno da Nemci ulaze u iste krajeve i zamenjuju Italijane i da partizanske snage ne mogu da sačuvaju oslobođenu teritoriju, mora se napustiti Rab i preći u planine.

I tako je organizovana brigada, bila je slovenačka brigada i jevrejska brigada. Kako Slovenci nisu imali medicinski personal, podelili su devojke iz našeg logora i poslali sa Slovencima u Sloveniju kao bolničarke i učiteljice. Napustili smo naše porodice i brodovima prešli u Senj. Odatle smo se popeli peške na Velebit i ušli u predeo Banije. Stariji ljudi, deo porodica i mnogo mladih ostalo je na Rabu. Ali nama je bilo jasno da treba bežati.

Bilo je Jevreja koji su se vratili u Crikvenicu i druga mesta odakle su nas odveli u logor, mislili su da se tamo može sakriti. Naravno, Nemci su stigli, sve pokupili i sve koji nisu uspeli da pobegnu, koji nisu mogli ili nisu hteli da pobegnu, sve su odveli u Aušvic i svi su umrli. Mi smo otišli sa partizanima.

To nije bilo bežanje, to je bilo organizovano hodanje kroz kraj koji je u to vreme oslobađan. Brodom sme prešli sa Raba u Senj, odatle smo išli na hiljadu petsto metara nadmorske visine peške, spustili se sa druge strane, u unutrašnjost Hrvatske. Počeli smo da idemo kao Jevrejska brigada ali posle nekog vremena svako je poslat u drugu jedinicu. Bilo je teških borbi. Hodali smo u Liku, nastavili u Karlovac pa u Kordun i Baniju. Stanovništvo je bilo uglavnom srpsko. Nisu bili pod vlašću Hrvata, bili su uglavnom partizani. Kraj je više manje od 1942 bio pod vlašću partizana, osim u periodima nemackih ofanziva. S vremena na vreme Nemci i ustaše su pravili velike napade u pokušaju da unište partizane. Krenuli bi sa velikom vojskom, partizni su se povlačili a kada bi Nemci otisli, partizani su se vraćali. Tako je tekao naš život u partizanima.

Zlatko je išao u borbenu jedinicu koja je svake noći napadala nemačke jedinice, ali posle nekog vremena je jako oslabio jer je bio jako mrsav jos iz logora, pa je prebačen na pozadinski zadatak. Mene su poslali u selo ?????? gde sam organizovala decu i bila učiteljica za decu iz nekoliko sela, bila sam tamo sama, nikog nisam poznavala, ali to je bio zadatak tako sam radila, nisam znala šta se sa drugima dešava.

Posle par meseci stigao je i Zlatko, on je smešten u moj kraj. Vremenom seljaci su uzeli decu da im pomažu u radu i škola je zatvorena. Prebačena sam na drugi zadatak, svaki dan sam išla u

drugo selo, na udaljenosti 20, 30, čak 40 km, tamo sam organizovala seljake da pripreme suhu hranu kao suvo voće i slično za partizanske bolnice u okolini, a posle nekog vremena su dolazili partizani i skupljali hranu, teško mi je danas da poverujem da sam išla sama danima i noćima kroz strana sela, ponekad ne baš prijateljska, bez straha, u vreme kada je strah za svakodnevni opstanak, naročito Jevreja bio opipljiv a ljudski život malo vredeo.

U to vreme Zlatko se požalio na partizansku komandantkinju koja je bila za nas odgovorna, da se ponaša antisemitski, da nije očekivao takvo ponašanje u partizanima.

Otac je pričao: Odveli su me pred partizanski sud i naravno, oni ljudi na koje sam se žalio su mi sudili. Dobio sam četiri meseca prinudnog rada, jer sam uvredio partizansku vlast što sam rekao da su antisemiti, a antisemitizam je ravan fašizmu.

Otac je poslat u logor za prinudni rad, seča drva i pravljenje uglja, sa izdajnicima, kriminalcima i ustašama. Bio je tamo dva meseca, majka ga je posećivala svake nedelje hodajući po snegu 12 sati u svakom pravcu.

Majka govori: Videla sam da je on sve slabiji, težio je svega 35 kila, bio je bolestan. Shvatila sam da ako ne uspem da ga izvučem odatle, neće preživeti još dva meseca u tim uslovima. Obratila sam se doktoru Jungertu koga sam poznavala iz Zagreba, i ubedia ga da Zlatku potvrdi da je bolestan od tuberkuloze. Posle mnogo pritiska je pistao, i tako je oslobođen u veoma teškom stanju.

Majka je nosila oca na leđima po snegu više nego 12 sati do sela, i tako mu spasla život. Tada su partizani prebacili mamu i tatu u Glinu, ustaški grad koji su osvojili partizani. Otac je bio odgovoran za fabriku mesa u kojoj su radili italijanski zarobljenici. Mesto je bilo vazno partizanima iz dva razloga, snabdevanje mesom sela koja su stradala od Nemaca, dovodjenje do podrške za partizane lokalnog stanovništva, generator za ceo kraj je bio u fabrici.

Majka priča: Kad god su Nemci napadali selo poslednji smo napuštali Glinu kada su već padale bombe. Zlatko je skidao kaiševe sa generatora i poslednji smo napuštali već napušten grad dok su Nemci ulazili. Treba shvatiti da je bila velika nemaština, novac, i ono što je bilo, nestao je, hrane je bilo sve manje, odeće nije bilo, šili smo odeću od starih padobrana, govorilo se medju partizanima, ako ti trebaju cipele treba da ubiješ Nemca i uzmeš cipele.

Otac je pričao: Živeli smo svi u jednoj sobi, cela porodica zajedno, bez kreveta, skoro bez hrane i mogućnosti da se grejemo. Sećam se da je jednog dana Glina bila bombardovana od strane hrvatskih aviona, mi smo ležali u kući, učili su nas da je važno ne pokretati se, da ne pucaju u nas. To su bili avioni koji nisu samo bacali bombe nego su i pucali iz mašinki. Sećam se da smo ležali na slabo zaklonjenom mestu, ja u sredini a sa obe strane Italijani. Stavio sam ruke preko svih i sve vreme govorio: ne bežati, ne bežati! Tako smo preživeli. Načinjena je velika šteta i mnogo ljudi je poginulo.

Majka priča: U to vreme, pred kraj 1944, bombardovana je Nemačka i američki avioni iz baza u Italiji su nas preletali i to je izgledalo fantastično. Celo nebo je bilo avion do aviona u pravcu Nemacke, Poljske, Madjarske. To je bilo uglavnom noću, danju je još bilo nemackih i hrvatskih aviona. I tako, uprkos teškom stanju, javljala se nada.

Pored Gline je podignut aerodrom. Tu je bila engleska delegacija. Kasnije se ispostavilo da su tu bili i delegati iz Izraela. Englezi su padobranima slali pomoć uglavnom oružje, ali i druge stvari. Kasnije su osposobili aerodrom, sletali su avioni Dakota. Američke jevrejske zajednice su organizovale da nam preko vojske šalju potrebne stvari. Još imam potvrdu da sam primio dva vojna mantila i dva para pantalona, nismo imali čak ni gaća.

Vlasti su zabranile svaku vezu sa Englezima. Ko uspostavi vezu smatrao se izdajnikom i bio ubijen. Mnogi Jevreju su umrli jer su imali vezu sa Englezima.

Mi smo znali, videli smo ih noću kako se penju i silaze sa aviona, ali smo se udaljavali što smo više mogli. U međuvremenu, oslobođen je Beograd. Crvena Armija je stigla krajem 1944. i oslobodila Srbiju. Polako, polako, vojska je napredovala. Ali to je trajalo dugo i još je bilo mnogo borbi i mnogo poginulih. Najzad su jedinice stigle do Gline i tada smo prvi put videli moćnu partizansku vojsku, divizije, hiljade kako koračaju. I Nemci su bežali, bilo je pitanje dana kada će se to završiti. Rat je u stvari bio završen, kod nas je još trajalo kad se Nemačka predala, jer su Nemci pokušali da ne padnu u ruke partizana i Rusa, vec Engleza, jer se partizani svete, i svetili smo se...

Rat je završen majka i otacele da se vrate životu.

Otac je pričao: Na razne načine sam stigao do zajednice u Zagreb, a odatle u Osijek. Hteo sam da vidim šta se tamo dešava. U Osijeku je bio moj ujak Vlado Grinbaum i moja baka. Ali od moje bliske

porodice niko se nije vratio. Iz kuće se niko nije vratio, kasnije sam otkrio da su svi ubijeni u Aušvicu Moram da kažem da se nikad nisam vratio u kuću iz koje sam pobjegao. Mnogo puta sam bio u Osijeku u raznim prilikama, ali u tu kuću se nisam vratio, nisam mogao.

U maminoj bliskoj porodici, mamina voljena sestra Mira je ubijena, starija sestra Izabela, koja je bila u Madjarskoj, poslata je u Dahau i preživela marš smrti, ostala braća su preživela na razne načine, svaki od njih je zasebna priča.

U Zagrebu je posle rata počeo da se organizuje život, kao jednaki medju jednakima, ali ne baš dobrodošli. Vlast je bila komunistička, antifašistička. Jevreji su bili sumnjivi, kao građani i ne bas odani vlasti. U velikom stanu, čiji su vlasnici pobjegli, dobili su dve sobe, otac, majka i baka Beti. U tom stanu su bile tri porodice. I tako je bilo dok nisu napustili Jugoslaviju i došli u Izrael.

Majka je počela da radi u rasadniku Jankomir, koji je pre rata pripadao Jevrejima, uzele su ga ustaše, a nova vlast je uzela rasadnik nazad i majka je tamo bila upravnik postavljen od strane vlasti. Kasnije se ukazala prilika da kupi rasadnik koji ja bio najveći u Zagrebu i tako su zaradjivali do 1948. Otac je počeo da studira medicinu i pomagao je u rasadniku, zarada nije bila loša, ali osećaj nije bio dobar, osećali su da tu više nije njihovo mesto, da ih ljudi koji ih okružuju ne žele. Majka je bila cionista od rane mladosti, a otac je govorio: Hitler me je naučio da je samo jedno mesto za Jevreje, a to je Izrael. I tako, kada su čuli da je osnovana država Izrael, došli su sa još mnogo drugova u decembru 1948 u Izrael brodom Radnik. Iz luke Haifa poslata su u logor u Atlit, koji je podsećao preživele na logore tamo, ali nisu se žalili, radili su u poljoprivredi, doživeli ponižavajući odnos od starijih useljenika, vatikim, ali su osećali da im je tu mesto. Izgradili su mošav Kidron, majka je radila na imanju od oko 20 duna, a otac je studirao medicinu u Jerusalimu. Bio je težak period, ali imali su cilj pred očima, izgradnja zemlje, izgradnja porodice, obične, normalne, i kao i cela generacija, učinili su mnogo i nisu smatrali da su heroji.

I tako je bilo. U dnevnim satima bili su u potpunosti Izraelci, otac lekar, oficir u vojsci, učesnik u svim ratovima, ima vodi kuću i podiže dvoje dece, vredno i energično, kao sve sto je do danas radila. Ali uveče, u kući mojih roditelja i moje sestre Ronit, kada se udje kroz vrata, kao da se udje u drugi svet, Jugoslavije, mirisi hrane, jezik, muzik , prijatelji. Ljubav i ponos na državu Izrael, ali i nostalgija ze nečim što više ne postoji, osim u njihovoj mašti.

Slika je slikana u proleće 1943. u logoru Kraljevica. Svi na slici su se pridružili partizanima. S leva na desno: zadnji red: Darko Nahmias, Zlatko Vamošer, Bruno Prister. Prvi red: Ivi Soten, Zlata Rot, Vlatka Vajs, Hilda Krautblat, Mira Atias-Lederer, Seka Laci

UJAK SAMI

Piše **Aleks Zeliković**

U porodici moje majke je bilo desetoro braće i sestara. Živeli su u gradu Derventi, BiH. Za vreme rata ostali su u Derventi, zatvoreni, moj deda, ujak Sami i tetka Beti.

Mi, dve tetke, sestra od tetke, majka i ja, bili smo u italijanskom logoru na ostrvu Rabu. U septembru, nakon predaje Italije saveznicima, Italijani su napustili ostrvo i mi smo izašli iz logora, ka partizanima, u nepoznatom pravcu.

Hodali smo kroz predele Like, Korduna i Banije, kroz siromašne predele. Dok smo prolazili kroz sela videli smo srušene i spaljene kuće, samo su dimnjaci ostali na zidovima. Sudbina stanovnika je bila jasna i poznata - jame smrti.

Doživeli smo razne događaje i neprijatna iznenađenja tokom puta, ali bilo je i ohrabrujućih priča. Na primer, priča o električaru koji je uspeo da pobegne iz Jasenovca. Glasine su bile da je on iz Bosne, druge da je iz Dervente. Po svim znakovima izgledalo je da je to moj ujak Sami. Veoma smo želeli da se sretnemo sa njim, ali nije bilo jasno kako to možemo postići. U jednom momentu, kada smo stigli do Papuka saznali smo da je i ujak Sami u tom kraju. Kasnije smo videli da je Papuk velika planina obrasla gustom šumom u kojoj su se partizani sklonili od neprijatelja. Planina i okolna sela su nazvani oblast Papuka, po imenu šumovite planine. Nastavili smo naš put, koji je tad išao brdima, sve više uzbrdo, pun prepreka. Da ne bismo otkrili naše kretanje išli smo noću i brzo. Osim zvuka koraka čulo se teško disanje onih koji su hodali blizu mene. Kao dete, išao sam relativno lako, bez velikog napora. Majka i tetke su veoma patile za vreme ovog hodanja. U pauzi, pitali smo vodiča koliko još ima uspona, a on je rekao da je ispred nas još jedan uspon, a onda, nije ravno. Predeo kroz koji smo išli nije bio samo brdovit i pošumljen, karakterisali su ga uski i strmi putevi, nazivani kozje staze, i mi smo išli po tim stazama kroz šumu i tamu. S druge strane, šuma nam je davale osećaj sigurnosti, jer se znalo da se ustaše i Nemci ne usuđuju da uđu u šume.

Shvatili smo da se približavamo kraju - jedno veče smo stigli u dolinu. Okolo planine pokrivene šumama, sa jedne strane teče reka, a sa druge strane par drvenih građevina i iza njih uska gvozdna pruga i na njoj zatvoreni vagon. U taj vagon smo se popeli i ujutro smo uspeli više da vidimo. Mesto se zvalo Cikotska Rijeka, što je reka Cika. Pruga se zvala Gutmanova pruga. Gutman, Jevrejin naravno, dobio je pravo da seče drva u šumi i on je sagradio prugu za prevoz drva. Na drugoj strani pruga je išla do mesta po imenu Zvečevo, mesto slicno ovome gde smo se nalazili. U to vreme pruga nije bila u upotrebi ali kasnije su je aktivirali partizani. Ovde u Cikockoj Rijeci smo čuli da je ujak Sami u blizini i da zna da smo došli.

U planinama pod šumom zore su nešto posebno. Mnogo vremena prođe dok se sunce popne iznad brda i krošnji drveća. To jutro je bilo sivo. Bilo je i izmaglice. Bila je uveliko jesen i već je bilo hladno, naročito rano ujutro. I u tom času, kada se raščišćuju jutarnje izmaglice, približio se našem vagonu neki nejasni lik - što se više približavao postajao je jasniji i prepoznao sam ujaka Samija. Izgledao je mršavije nego što sam ga pamtio iz Dervente i bio je obučen u pilotsko odelo. Naša sreća je bila beskrajna. Susret je bio potresan. Znali smo da je izašao iz logora, čuli smo šta se desilo u Jasenovcu. Na moje pitanje zašto je u pilotskoj uniformi, ispričao je da je oboren hrvatski avion, pilot je iskočio i partizani su mu skinuli uniformu i dali ujaku Samiju. To je tada bilo uobičajeno. Pričao nam je šta se dogodilo njemu i članovima porodice. Deda je umro od bolesti. O tetki Beti nije znao ništa osim da je sa njim uhvaćena, a onda su ih razdvojili. Kasnije smo saznali da je stradala u Aušvicu.

O svom begu nam je pričao da su ustaše, koje su čuvale logor Jasenovac, znale da je on električar. Hteli su da porave osvetljenje u logoru i trebali su im električni stubovi. Pošto su u okolini bile šume, odlučili su da mogu da se naprave stubovi od stabala sa ivice šume i poslali su ga sa još nekoliko zatvorenika da seku odgovarajuće drveće. Taj posao je trajao nekoliko dana i posle par dana im je prišao šumar, koji je kontrolisao šumu iz koje se drvo seklo i pitao zarobljenike da li su zainteresovani da pobegnu. Zatvorenici su se bojali da je to zamka pa nisu pristali odmah, ali posle nekog vremena su pristali. Ispalo je da je šumar u vezi sa partizanima. Sledećeg dana su partizani iz zasede zapucali na ustaše. Ustaški stražari su polegali, a zatvorenici su to iskoristili i potrčali u šumu. Dotle su se ustaše osvestile i počele da pucaju. Jedan

zatvorenik je bio ranjen i zbog toga nije mogao da se sam kreće. Ujak Sami ga je dugo nosio ja leđima. Kasnije, pričao nam je, ranjenik se oporavio i učestvovao u borbama protiv ustaša. Jedan je uhvaćen i ranjenik ga je oborio i jahao po gradu u kome su se borili, to mu je bila osveta. Kasnije je zbog toga bio kritikovan na sastanku. Ujak je pričao da je sreo britanske padobrance i moj je osećaj i kasnije saznanje da mislim da su to bili izraelski padobranci.

Rastali smo se od ujaka Samija sa suzama, jer nakon što smo se sreli on je morao da se vrati na svoj zadatak i odonda se nismo videli. Do kraja rata je bilo jos mnogo teških borbi, Nemci su organizovali jos dve ofanzive i napade na Tita i njegovo osoblje.

Na kraju borbi čekali smo da dođe ujak Sami, ali on nije stigao. Stigle su umesto toga vesti da je pao u borbi 15. Marta 1945 kod Pleternice, na samom kraju rata. Njegov pad me je jako ražalostio i ispunio tugom do danas, čak i više nego vest o smrti mog oca - čovek koji je izasao iz pakla i preživio i na kraju rata poginuo. Jedina je mala uteha da je poginuo osvetnički, sa puškom u ruci.

Sami Kopelman i supruga Hava
Sa hebrejskog prevela Ivanka Sami

MOJA MAJKA PIRHA PINTO (devojačko KALDERON FLORA) I PORODICA U DRUGOM SVETSKOM RATU

Piše **Orna Hajdenfeld**

Vera i dr Jakov Kalderon i njihova djeca, Flora i Beto, živjeli su u Kruševcu, u Srbiji prije izbijanja rata. Jakov je radio kao doktor, veterinar po svim selima iz okoline. Kada su Njemci okupirali Srbiju, pošto je porodica imala veliku kuću morala je dati njemačkom oficiru i njegovom pomoćniku da se usele, nije im bilo poznato da je kuća jevrejska. Vera je čistila i spremala sobe Njemcima, našla je njemačke novine i shvatila da su u opasnosti. U augustu 1941, porodica je otišla za Beograd gdje su uspjeli izvaditi lažne dokumente i ukrcati se za vlak za Sarajevo, potom za Mostar koji je bio pod talijanskom okupacijom.

Krajem augusta 1943. Talijani su kapitulirali i pronijele su se glasine da dolaze Njemci i ustaše. Porodica je odlučila da prebjegne na jadranska ostrva koja su i dalje bila pod Talijanima. Na dan kad su stigli u luku Split sa sasvim malo prtljaga kojeg su imali, luka je bombardovana od strane Njemaca. Ostavili su prtljag na peronima i pobjegli da se sakriju. Poslije su otkrili da je prtljag pokraden, tako da su ostali sa haljinama u koje su bili obučeni. Poslije su čuli da mogu otići u partizane u Dobrovac. Porodica Kalderon je dobila oružje, Verina torba je bila puna granata. Skupilo se puno ljudi, mladih i starijih i partizani su došli i povelili ih pješice u brda. Hodali su dano noćno nekoliko dana. Bilo je hladno i nije bilo hrane. Bili su prljavi i bez cipela. Kada su stigli u Dobrovac u brdima razdvojili su muškarce od žena, Jakov, koji je bio veterinar, tretirao je konje, a Vera i djeca su bili odvojeni sa ženama

Vera je čula da ima partizanska bolnica te se obratila da radi u kuhinji da bi prehranila djecu i sebe

Jedan dan je čula da hrvatske partizanke u bolnici govore protiv Jevreja i tad je odlučila da pobjegne. Tako je u oktobru 1943. porodica pobjegla u priobalni dio, natrag sve do Splita, bježeći od ustaša i skrivajući se po štalama lokalnog stanovništva koje im je davalo hranu

Prema dokumentima u Florinim rukama, porodica je trajektom prebačena na otok Hvar, potom na Korčulu u Vela Luku i na koncu na otok Lastovo. Tu je porodica kao izbjeglice odsjela kod

lokalnih stanovnika. Jedan dan su stigla dva britanska broda vojnika. Jedan od njih je znao engleski i obratio se britanskom oficiru da uzme Jevreje. Oficir je pristao i poveo Jevreje na ostrvo Vis iako je bila prisutna stalna njemačka paljba. Britanci su donijeli oružje partizanima. Početkom januara 1944. g južna Italija je bila u rukama Britanije i Amerike, porodica se ukrcala u trabakulu koja je prevozila povrće i stigla u luku Brindizi. Britanci su im dali jesti i piti i sutradan su ih kamionima prebacili u Bari gdje su se smjestili u izbjeglički logor. Dali su im čisto rublje i hranu Crvenog krsta.

Propusnica Narodno oslobodilačkog odbora sa Hvara iz 1943. za odlazak u Vela Luku

ŠANDOR MUSAFIJA – Partizan

Piše Michal Tulpan

Šandor Musafija je rođen 1917 u selu Žepče u centralnoj Bosni, u porodici kožara sa 12 djece.

Prije rata u selu je bilo 64 jevrejske porodice.

1941 godine mobilisan je Šandor sa ostalim muškarcima u jugoslovensku vojsku. Kada se jugoslovenska vojska predala Njemcima, zarobljen je Šandor. Poslan je na rad i nakon toga pobjegao je vozom u Bosnu, gdje su ga uhvatile ustaše. Početkom 1942 protjeran je u Jasenovac, a poslje u Gradišku. U proljeće 1943 uspio je pobjeći i priključio se partizanima u Bosni. Penzioniran je kao major. Preminuo je u Beogradu jula 1990.

Članak je preozet iz svjedočenja **The Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies**. Godine 1990 na 'Yale university' uzeli su Šandorovo svjedočenje, koje je objavljeno u knjizi **Jaša Almuli, "Jevreji i Srbi u Jasenovcu" T-1306**. Dole je prikazan partizanski dio iz svjedočenja u slobodnom prevodu. Tanja Ben Haim prevela ga je na Hebrejski a Michal Tulpan Musafija uredila.

Bjektvo na planinu Kozara

Pobjegli smo nas trojica iz Gradiške. Kada smo izašli kroz žičanu ogradu malo smo se isjekli. Predložili su mi da idemo u smjeru Kozare. Čuli smo pucnjavu i galamu u logoru. Bježali smo, trčali, stigli do nekih jama, prošli smo ih i stigli na planinu Kozara.

Kozara je velika planina. Oko nje su rijeke Sava, Una i Vrbas, tu je i gradić Kostajnica. Kada je vidimo mislimo da je nemoguće preživjeti na njoj, ali na njoj nikada nisu uspjeli potpuno uništiti partizane. 99.9% stanovnika Kozare bili su za partizane. Nema kuće na Kozari, koja nije spaljena za vrijeme napada.

Kada smo stigli na planinu Kozara pitali smo, kome pripada ovo područje. Odgovorili su Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Kazali smo da smo pobjegli iz logora i nismo znali šta da radimo.

Jedan dječak predložio je da nas povede. Kasnije je stigla žena sa puškom koja nas je poslala u Viskovo.

U Viskovu smo našli popa Misajnovića, koji je pobjegao iz logora prije nas. U momentu kada me je ugledao i potrčao prema nama, znao sam da je opasnost nestala. Već sutradan su objavili njihovim vezama da su tri zatvorenika pobjegla i da je usljed toga nesporazumom ubijeno šest ustaša pored žičane ograde. Kao posljedica objave na vezama, ponašali su se prema nama vrlo dobro, kao za nagradu.

Nas trojca smo se razdvojili. Ja sam otišao na jednu stranu, drugi na drugu, a treći na treću. Tako smo se razišli.

Komandant partizana interesovao se i pitao, kako je moguće osvojiti Jasenovac. Napravili su čak plan kako napasti Jasenovac, ali neko je iz hrvatske vlade pokvario plan.

Stigao sam u Petu kozarsku brigadu. To je bila najpoznatija brigada na planini Kozara. U nju su dolazili samo heroji. Nisu prihvatili one koji nisu bili hrabri. Kukavica na Kozari ne može preživjeti. Stavili su me u odjeljenje koje je u periodu od nekoliko dana napadnuto od manjih grupa četnika i ustaša. Borili smo se svaki dan. Bilo je poginulih. U mom odjeljenju ubijena su dva desetara i za desetara su imenovali mene. Borio sam se žestoko i svi su bili za mene.

Nije prošlo mnogo vremena i ustaše su došle sa pojačanjem i tenkovima. Stigli su do Grabovca i u crkvi su poklali 120 žena i djece. Kada smo stigli na mjesto prizor je bio strašan i krv se prosula na svakom uglu. Tenkovi su se vratili a ustaše su tražile plijen u kućama. U tri, četiri kuće uhapsio sam 12 ustaša. Odmah sam ih svezao.

Znaš šta je za mene bio ustaša poslje svega što sam prošao? I još u mojim rukama? Ne znam, čini mi se da sam tada postao divlji, bijesan, nenormalan. Ubijao sam kao što niko drugi nije, naučio sam od njih. Učinio sam masakr nad njima. Sve sam učinio nožem na najužasniji način. Čuli su za to u mojoj brigadi i partizanski komandant osudio me je na smrt streljanjem. Prihvatilo sam presudu: ubio sam 12, pa neka bude streljački odred. Uzeli su me na izvršenje kazne.

Na putu dok su me vodili vezanog sreo nas je komesar Mirko Vranić i pitao je: "Gdje vodite tog pljačkaša?"

Vikao sam: "Ne zovi me pljačkašem, ili ću na tebe skočiti ovako vezan."

"Pa ko si ti?"

Objasnili su mu.

"Aaa, ti si taj zatvorenik."

"Da."

"Dođi, sjesti ćemo i razgovarati."

Oslobodio me je, dao mi je cigarete, pušili smo i razgovarali, a on mi je rekao: "Ja sam iz Prijedora. Ustaše su ubile cijelu moju familiju. Ti ih ne možeš mrziti više nego što ih ja mrzim. Ali ako ćemo mi raditi istu stvar kao što oni rade, nećemo biti partizani, biti ćemo koljači, biti ćemo ustaše, četnici. Obećaj mi da nećeš ubiti opet na isti način, ubij kao vojnik." Izljubili smo se.

"Aaa, i nećeš se vratiti u istu jedinicu. Prelaziš u drugu jedinicu. Biti ćeš borac."

Vrlo brzo sam se vratio.

Poslje izvjesnog vremena uznapredovali smo u pravcu centralne Bosne. Trebali smo zamjeniti Drugu krajsku brigadu. Bilo je puno četnika.

Naredba je bila, osvojiti Prnjavor. Peta brigada sa Kozare morala je prva osvojiti grad. Na ulazu u Prnjavor na vrhu proplanka postavili su pet topova. Pucali su i bilo je nemoguće približiti se. Pucaju, uništavaju. Kazao sam komandantu: "Daj mi priliku. Neutralisat ću ih po mraku."

"Ne govori gluposti, ti ih ne možeš uništiti."

Ja mu kažem: "Samo mi daj priliku kada padne mrak."

Uzeo sam sa sobom odjeljenje. Oni su pucali bez prestanka. Puzali smo ispod topova. Imali smo dovoljno ručnih granata, tako kada smo stigli do topova, bacili smo ih i pucali. Kada sam dodirnuo topove ispržila mi se ruka.

Tamo, u utvrđenjima sam našao tri zagrljena Njemca. Jedan diže ruke, moli na njemačkom, ima petero djece. "Da imaš i pet stotina!" Niko nije izašao živ iz rova. Tada su me ponovo naimenovali za desetara.

Prnjavor je postao naš glavni grad, ali borbe su se nastavile. Bili smo napadnuti, povukli smo se na više, pored Kotor Varoši. Branili smo poljsku bolnicu, ja i moj bataljon. Bio sam na prednjoj liniji. Došla je jedna žena na konju i rekla: "Njemci se spremaju, komandosi i grupa četnika će vas napasti."

“Oni znaju gdje smo mi?”

“Oni znaju tačno gdje ste.”

Pomjerali smo se sa batljonom od prilike kilometar i po naprijed, I kada su se oni približili otvorili smo vatru. Vidio sam njemačkog komandanta da se skriva iza stijene. Skrio sam se i ja. Ako dignem glavu on će me ubiti. Ako je on podigne ja ću ubiti njega. Šta da radim? Bacio sam kamen na stranu. On je počeo pucati. Kako je počeo pucati izložio je sebe i ja sam ga ubio. Bio je major. Pretražio sam ga. U džepovima sam našao cigarete. Zapalio sam cigaretu, izuo mu čizme. Neka mi budu dobre, a i hlače su bile dobre. Košulju koja je bila puna krvi ostavio sam njemu.

Na povratku provjeravao sam gdje je ostatak prijatelja koji su sišli dole i sreo sam dva Njemca. Bili su zagrljeni i kada su me vidjeli jedan od njih je zapucao u mom pravcu. Pao sam, ali sam pucao i ubio obojicu. Povrijedio me ovde, metak je izašao odavde. Bio sam ozbiljno ranjen ali svjestan da sam živ. Došla je sestra i povezala mi je ranu.

U Prnjavoru i okolici ratovali smo do naredbe da idemo u pravcu Srbije. Trebalo je da prođemo tačno pored moga sela. Njemci su tamo zauzeli položaj i na pruzi i na putu, a ja sam pet kilometara od svoje kuće. Iste noći pokušali smo da se probijemo. Išao sam naprijed. “Postoji selo u blizini”, rekao sam, “idem da obezbjedim hranu.” Kada sam se približio vidio sam samo njemačke šljemove, jedan do drugoga. Odmah sam povukao konje nazad. Ali Njemci su nas opkolili. Bile su to tri njemačke divizije: divizija “Princ Eugen”, divizija “Tigar” i divizija “SS13”. Mi – brigada i po, a oni tri divizije. Borili smo se na brdu, potisli su nas na vrh, komandant brigade je poginuo, nacionalni heroj, ostalo nas je oko tri stotine ljudi i data je naredba: “Komunisti naprijed!”

Izvukli smo se iz tog napada. Bilo je 120 poginulih.

Počeli smo prelaziti rijeku Drinu. Oko 24 čovjeka su znali plivati, većinom oficiri. Prešao sam rijeku go, batljon se udaljio, ja idem sa strojnicom u mraku. Srećem četnike koji su sjedili oko vatre. Peku kukuruz na vatri, a ja tako go kažem: “Predajte se!” i tada je počela pucnjeva iznad vatre. Od prvog ubijenog četnika uzeo sam kaput.

Strica Šandora, veseljaka, vidijela sam za vrijeme nekoliko posjeta Izraelu.

Kada sam putovala 1979. godine, nakon vojske, u Jugoslaviju ispostavilo se da Šandor i njegova žena, partizanka Danica, vode jevrejsko ljetovalište u Pirovcu, na obali Jadranskog mora. Bila sam tamo gost nedelju dana. Nisam imala zajednički jezik sa njima, ali oni su me promatrali sa velikim ponosom: “Vojnikinja.”

35 godina nakon toga našla sam ovo svjedočenje u knjizi Jaše Almulija (za to sam zahvalna mom rođaku Đorđu Konfortiju iz Kanade). Ostala sam bez riječi pred junaštvom moga strica. Njegovoj srčanosti i snazi, osjećajem za humor i njegovom zapanjujućem duhu. A on i njegova žena, partizani, bili su tako ponosni na mene. Službenu u pošti Izraelskog vazduhoplovstva. Neka im je vječna slava.

Moguće je dobiti kompletno svjedočenje na srpskohrvatskom jeziku na e-mail: michal.tulpan@gmail.com

Prevod sa hebrejskog Goran Rajs

Omladinsko
„Degel
Travnik,

udruženje
Jehuda“
1924. godine

ZORA I DANILO FOGEL

Piše **Milan Fogel**

Ida i Eugen Fogel su sa svoja tri sina pre Drugog svetskog rata živeli u Zemunu. Imali su oni i kćerku Ružicu, ali je umrla pre rata. Sa pogrešnom dijagnozom Ružicu su smestili u bolnicu među tuberane gde se zarazila i umrla veoma mlada.

David, najstariji sin, jedini je imao stalan posao. Izdržavao je porodicu, jer je otac Eugen za vreme Prvog svetskog rata ispao iz voza u pokretu i zbog posledica pada više nije mogao da radi kako se očekivalo od „glave porodice“.

Mlađi Joška i Danilo, najmlađi sin, bili su članovi HaŠomer HaCaira. Odmah po okupaciji Zemuna, aprila 1941, Joška i Danilo su se sa većinom članova pridružili Pokretu otpora. Danilo je te godine maturirao u zemunskoj gimnaziji.

Dok su lepili antifašističke plakate, drsko ispisivali grafite na zidovima Magistrata i zgradama u centru grada, Joška i Danilo su čekali „vezu“ za odlazak u partizane. Istovremeno su bili na prinudnom radu, a noću se tajno sastajali sa članovima Pokreta otpora gde su planirali i izvodili nove akcije.

U noći između 26. i 27. jula 1942. počelo je odvođenje Jevreja Zemuna na železničku stanicu, odakle su u stočnim vagonima deportovani u logore smrti u Jasenovac i Staru Gradišku. To večer, pre nego što je počelo teranje Jevreja na železničku stanicu, Danilo je od članova Pokreta otpora dobio cedulju sa adresom gde da se odmah javi. Majka, otac i dva brata su otišli na put bez povratka.

Iako se smatralo da je Zemun 'očišćen' od Jevreja, Danilo je sve vreme bio u ilegali čekajući na vezu za odlazak u partizane. I ne samo on, najviše vremena je proveo sa dva brata Beherano na tavanu kuće Martine Levec. Pred kraj rata otkrivena je Martinina ilegalna aktivnost, hitno je prebačena u partizanske jedinice i tako je bio spasen njen život. Martina Levec je 2000. godine od Jad Vašema priznata za Pravednika među narodima.

Oktobra meseca 1942. proradila je kurirska veza sa partizanima i Danilo je sa Josipom Beheranom prebačen u Bosnu. Benko Beherano, Josipov stariji brat, već je krajem avgusta prešao u Beograd, gde je sa lažnim dokumentima dočekao kraj rata.

Više puta sam pitao oca Danila o partizanskim borbama u Bosni, ali odgovor nikada nisam dobio. Kada je Danilo pričao o ratu u Bosni, pričao je samo anegdote, tako da se sticao utisak da su partizani samo smišljali kao da im brže prođe vreme, a borbe je vodio neko drugi.

Međutim, od Josipa Beherana sam saznao da je posle nekih partizanskih akcija Danilo dva puta proglašavan mrtvim. To su bile akcije u kojima su unapred žrtvovani partizanski borci. Pitao sam oca za jednu od tih akcija u kojoj je likvidiran zloglasni nemački komandant jednog malog mesta u Bosni, a mogao sam da čujem samo kraj priče. "Da, tako smo se mi izvukli iz nemačkog obruča", pričao mi je otac. "Pucalo se na sve strane, a mi smo trčali, puzili po zemlji i kada smo konačno stigli u jedinicu partizani su bili postrojeni i čitao se pomen stradalim drugovima. Nisam mogao ni da pretpostavim o kome se radi pa sam kucnuo po leđima najbližeg partizana." Tu je

Danilo počeo da se smeje i rekao: "Taj partizan je bio seljak, neobrazovan i povrh svega sujeveren. Kad nas je video samo je počeo da viče 'Duhovi!' i da se krsti. Brzo sam ga zgrabio za ruke, jer ne daj bože da je neko video da se partizan krsti."

Ono što sam mogao da čujem od Danila i njegovih saboraca bio je odlazak u Srem. Naime, Danilo se razboleo od tifusa i sa velikom grupom rekovalscenata i ranjenika 1943. prebačen je iz Bosne u Srem, u blizinu sela Banoštor, koje se nalazi na padinama Fruške gore. – *na slici Danilo posle preležanog tifusa.*

Za grupu partizana, među kojima se nalazio i Danilo, a koji su dobili zadatak da formiraju partizansku štampariju, bila je zadužena mlada SKOJ-evka Zora Rakić.

Posle kratkotrajnog rata aprila 1941. raspoređena je Kraljevina Jugoslavija. U podeli ratnog plena Nezavisnoj državi Hrvatskoj pripao je Srem. Folksdojčeri su obukli nacističke uniforme i mnogi od njih su završili na Istočnom frontu. Nije poznato da se i jedan od njih vratio kući.

U Sremu je pokret otpora počeo da deluje nešto kasnije nego u drugim krajevima Jugoslavije, tako da su za prvoborce priznati svi koji su se 1942. godine pridružili partizanskim jedinicama. Iz sela Banoštor prvi su za Bosnu krenuli mladi ljudi, njih sedam, među kojima se nalazio i Zorin najstariji brat Milan, po kome sam ja dobio ime. Neko ih je potkazao, domobrani su im postavili zasedu i na obronku šume svi su streljani. Preživeo je samo jedan omladinac na koga je pala teška sumnja da je potkazao svoje drugove među kojima se nalazio i njegov rođeni brat. To su bile prve žrtve u tom delu Srema.

Zorin drugi brat, Nenad, uspeo je da se dokopa Bosne. Teško ranje u Bosni, on se takođe našao u dugačkoj koloni koja je iz Bosne prebačena u Srem, ali se Nenad i Danilo do dolaska u Srem nisu poznavali.

Kraj priče možete da pretpostavite. U početku platonska ljubav, posle rata je završena brakom Zore i Danila. Rodila su se dva sina, Milan i Nenad, a njihovi roditelji su dočekali rođenje četvoro unuka i šestoro praunuka.

Posle rata proglašeno je 10 Jevreja za Narodne heroje i 150 Jevreja nosilaca Partizanske spomenice 1941. Danilo Fogel je nosilac Partizanske spomenice i više drugih odlikovanja.

Partizanska spomenica 1941.

Zora Rakić udata Fogel

ZVONKO LANG, Jevrejin, partizan u Titovoj vojsci

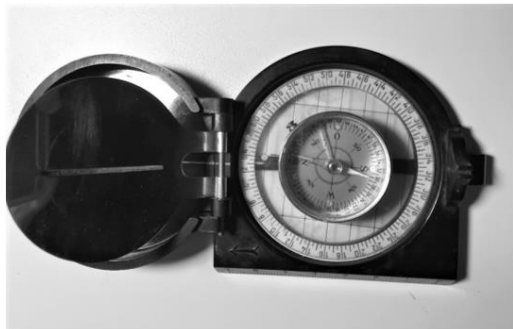
Piše **Jaron Lang**

Otac nije puno govorio o ratnom vremenu. Jednom prilikom, u djetinjstvu, pronašao sam u ormaru kutiju s predmetima koji su izgledali kao medalje. Majka je rekla da je to očevo, i to iz vremena rata. Godinama sam ga pokušavao navesti da mi priča o događajima iz rata. Od malobrojnih priča koje sam čuo od njega nekoliko su mi ostala u dubokom sjećanju:

Otac, Zvonko Lang ("Longo" kako su ga prijatelji zvali) je pristupio partizanima 1943-će godine nakon što su ga Talijani oslobodili iz logora na otoku Rabu. Na Rabu su bili zatočeni mnogi Jevreji iz Hrvatske, pa i moj otac koji se rodio i živio u Hrvatskoj. Prije rata otac je bio vatreni komunist i član Hašomer Hacair organizacije, te poklonik Staljina i nemilosrdno se borio protiv nacista i fašista. U vojnoj karijeri je napredovao do funkcije komesara bataljona gdje je radio na političkom i moralnom radu s vojnicima.

Kao i svi partizani većinu vremena pješačio je otac s vojnim jedinicama po šumama Bosne i tek ponekad bi ulazili u sela gdje bi se okrijepili hranom koju bi im donijeli seljani. Nekada su hodali desetke kilometara od mjesta do mjesta, bez vozila, tek ponekad je otac imao prilike jahati konja. Ponekad bi se dešavalo da su premoreni partizani "spavali u hodu". Tako je otac jednom prilikom zaspao u hodu i nastavio hodati pravo dok je njegov bataljon skrenuo u lijevo. Koračao je otac u krivom pravcu i kada se probudio našao se sam u jednom selu. Pokucao je na vrata jedne seoske kuće da dobije malo hrane da utolil glad. Stara seljanka koja je otvorila vrata brzo ga je upozorila: "Pazi, ustaše su tu! Brzo izađi iz sela!". Otac je dobio malo hrane i brzo izašao iz sela da izbjegne hrvatske fašiste koji bi sigurno ubili partizanskog vojnika, samo da su ga imali priliku uhvatiti.

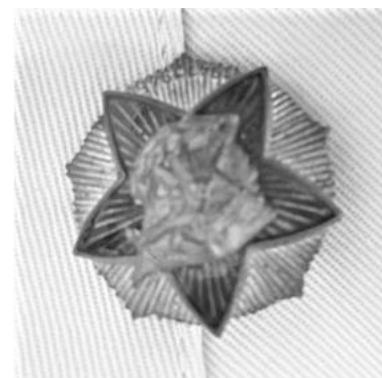
Sjećam se i priče koju je otac pričao o partizanu koji je bio u istoj jedinici s ženom i djecom. Jednom prilikom, nakon borbe s Nijemcima, ušao je partizan u sobu u kojoj je boravila njegova obitelj. Uzbuđen zbog susreta, zaboravio je zaključiti oružje i kada ga je položio ili bolje rečeno bacio na stol u sredini sobe počela je automatska puška pucati svud unaokolo u okupljenu obitelj, tako da su neki članovi obitelji i poginuli.

U jednoj od bitki zarobljen je njemački oficir. Otac koji je rukovodio vojnom operacijom je oduzeo oficiru pištolj i kompas. Pištolj je izgleda ostao u Jugoslaviji, ali se kompas tog njemačkog oficira nalazi kod mene.

Znano mi je da se otac kalio u mnogim borbama u dvogodišnjem ratovanju kao partizan, ali na žalost nije imao vremena preneti i ispričati mi sve doživljaje. Nakon rata moj otac je ostao u jugoslavenskoj vojsci još jednu godinu i stigao do čina majora. Nakon toga je prošao profesionalnu izobrazbu u preciznoj mehanici i radio kao rukovodilac u jugoslavenskoj tvornici.

Kao Staljinov zagovornik, nakon rata, zbog zahlađenja odnosa između Tita i Staljina, odlučio je otac poći za Izrael. Stigao je u Izrael krajem 1948. godine brodom Radnik gdje je i upoznao svoju majku. Otac je umro prije trideset sedam i pol godina, kada mu je bilo svega pedeset osam godina i nije doživio da vidi svoju djecu koja su osnovala svoje obitelji, te unuke i praunuke. Očevo ordenje:

Prevela Tanja Ben Haim

MORIC MONTILJO Sarajevo 10. 4. 1912 - Jerusalem 17. 6. 1992. - Prvoborac 1941.

Piše **Ina Katan**

Moric je rođen u Sarajevu u religioznoj porodici i do 13. godine redovno je sa svojim dedom išao u hram. Posle smrti dede polako se okreće i napušta religiju, ali ostaje duboko vezan za jevrejstvo. Posle završene osnovne škole završava električarski zanat sa veoma dobrim uspehom, odmah počinje da radi i da se bori za prava radnika.

Godine prolaze, Moric se sve više povezuje sa radničkim pokretom i vrlo je aktivan tako da 1941. postaje član Komunističke partije Jugoslavije. Kao član partije dobija razne zadatke, koje sa uspehom izvršava. U svojoj kući krije članove partije koji su već poznati policiji.

20 tog septembra 1941. preko K.P. J. odlazi u šumu u partizane i sa sobom vodi još desetak Jevreja. Tog dana se oprašta od majke, koju posle više nikada nije video, jer su je

1942. godine odveli u logor u Djakovu, gde su je posle par meseci ubili. (posle rata podiže spomenik na majčinom grobu).

U partizane Moric odlazi sa dve, tri košulje, ruksakom sa malo hrane, i sa pištoljem. Do partizanske jedinice vodi ih drug Braco Kosovac. Moric dobija partizansko ime Duško –Dule. U jedinici se formira partijska ćelija "Palovci" u kojoj je Moric sa još tri člana. Nisu imali oružje ali u borbi i u raznim akcijama ga nabavljaju. Partizani vode borbe protiv domobrana, Nemaca, ustaša i četnika. Kako je Moric bio i veoma dobar električar, u mestima i selima koja su oslobodili puno je radio u struci.

Nemci su već ušli duboko u zemlju te su avionima bombardovali mesta gde su bili partizani i nanosili teške gubitke. Partizanima je bilo teško, jer pored borbi nisu imali dovoljno hrane, jeli su ponekad po neki krompir sa travom ili nekim korenjem, ali su i dalje ratovali i pobeđivali. Zauzeli su Trnovo, Kalinovik, Foču, Borac i Romaniju do Hercegovine i do Drine.

U proleće 1942. počinje Treća ofanziva. Nemci su imali za cilj likvidirati slobodnu partizansku teritoriju u Bosni. Borbe su bile teške i ofanziva je trajala dugo. Bilo je jako puno ranjenih i poginulih boraca. U štabu je donesena odluka, pošto je četa bila razbijena, da se podele i da se borci iz sela vrate kućama i u mesta odakle su došli, a Jevreji da se vrate u Sarajevo i da ponesu letke koje su Nemci bacali iz aviona kao propusnice.

Moric i Tedi Albahari silaze preko Vrela Bosne i Ilidže u Sarajevo, odmah nalaze partijsku vezu i Moric čeka lozinku za odlazak u partizansku jedinicu na Romaniji. Skriva se kod prijatelja i kod ilegalaca, ali se dogodila izdaja i njega hapse i ustaše ga vode u policiju, a posle u zatvor. Tamo ga tuku i svakodnevno ispituju. Nije nikog odao i posle mesec dana mučenja trebali su ga streljati, ali dolazi naređenje od Ante Pavelića da se svi zatvorenici pošalju u logor Jasenovac Tako posle tri dana bez hrane i vode u vozu, u jednom vagonu sa još 60 napola živih ljudi u Bosanskom Brodu od ustaša ih preuzimaju Nemci. U logoru ih preuzimaju opet ustaše. U Jasenovcu kaže da su ga uhapsili zato što je Jevrejin, a ne partizan –komunista jer su partizane odmah na licu mesta ubijali. To je bio juni 1942. i kako je bio električar nisu ga ubili, trebao im je za rad u logorskoj radionici. Video je strašne zločine i masovna krvoločna ubijanja logoraša. U Jasenovcu je bio godinu dana. Ubrzo po dolasku u logor našao je vezu sa dr. Marinom koji je bio slobodan i u logor je dolazio da leči bolesne ustaše i Nemce.

Elektricarska radionica u logoru u kojoj je Moric kao logoraš radio dobila je zadatak da seku stabla za telefonsku liniju. Moric je organizovao grupu od 20-30 logoraša. Svaki dan su izlazili iz logora uz veliku pratnju naoružanih ustaša i sekli stabla u šumi. Moric je preko dr. Marina koji je stupio u vezu sa partizanima, organizovao beg. Dok su bili u seči stabala, partizani su došli do grupe i nastala je velika pucnjava između ustaša čuvara i partizana. Moric je u toj borbi bio ranjen u oba koljena. Partizani su ga odnjeli u partizansku bolnicu kod Psunja i Papuka. Tamo ga je izlečio dr. Obersliht, poreklom Čeh, koji je bio domobranski doktor, koga su partizani zarobili. Posle tri meseca staje na noge, ali još dugo nije mogao da hoda bez štaka. Odmah se prihvata posla oko struje i organizuje dovođenje struje do partizanske bolnice Psunj na oslobođenoj teritoriji. Svi ga vole i od partije dobija razne zadatke koje uspešno izvršava i tada dobija ime Moša Slavonski. Kada su mu rane potpuno zarasle i kada je mogao da hoda bez štaka vraća se u partizane u korpus Šeste hrvatske brigade. U maju 1944. učestvuje u borbama u Šestoj ofanzivi koja je zahvatila i Slavoniju. Borbe su bile svakdnevne za oslobađanje cele zemlje, bio je u borbama za oslobađanje Osijeka 1945. i tada po zadatku partije ostaje u komandi grada Osijeka.

Posle oslobađenja cele zemlje moli komadanta da ode u Sarajevo da vidi da li je neko od njegove familije ostao živ. Od 120 članova njegove porodice ostalo je posle rata 5-6 rođaka.

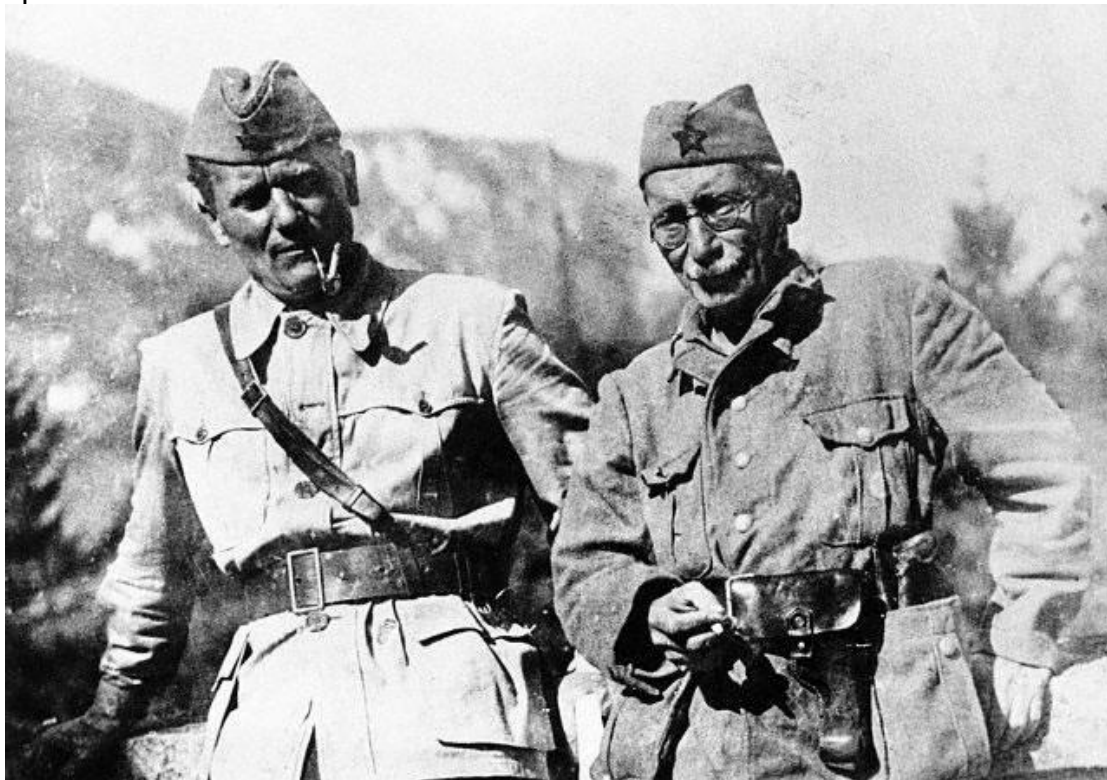
To bi bio zivot Morica u partizanima od 1941-1945. Bio je nosilac ordena Partizanske spomenice 1941. i još 6 – 7 ordena za hrabrost, zasluge i.t.d.

Bio je veliki čovek, hrabri partizan, požrtvovani radnik-generalni direktor, dobar muž i najbolji otac.

Kompletna životna priča Morica Montiljo je zapisana i nalazi se u muzeju Jad Vašema u Jersalimu.

JEVREJI U NARODNO-OSLOBODILAČKOJ BORBI

Partizanski pokret je bio prvi organizovani oružani otpor u okupiranoj Evropi, i sa ponosom treba istaći da je mala jevrejska zajednica u Jugoslaviji iznedrila deset narodnih heroja, četrnaest generala i 150 nosilaca Partizanske spomenice 1941.

Josip Broz Tito, jedini komandant koji je direktno bio na frontu za vreme Drugog svetskog rata – na slici, s leva na desno, sa Mošom Pijade, jednim od Narodnih heroja i prvim predsednikom Skupštine nove Jugoslavije

Samo dve žene su u bivšoj Jugoslaviji dobile čin generala, Slava Blažević i Jevrejka **dr Roza Papo**, general – major saniteta, prvoborac, nosilac Partizanske spomenice 1941.

Od 82.500 Jevreja koji su živeli u Jugoslaviji do 1941. godine svega njih 14.000 (17%) je uspeo da preživi Holokaust.

Albert Vajs navodi da je stradalo oko 80% od ukupnog broja jugoslovenskih Jevreja, odnosno oko 60. 000 ljudi.

Od 4.556 Jevreja koji su učestvovali u Narodnooslobodilačkoj borbi, njih 2.897 su učestvovali kao borci, a 1.569 kao pripadnici Narodnooslobodilačkog pokreta. Od onih koji su se borili kao vojnici, poginulo je 720 (29%), a pripadnika pokreta poginulo je 599 (38%). Ukupno je u ratu stradalo 1.319 Jevreja, odnosno skoro 30% (28,9%).

JEVREJI NARODNI HEROJI

1. **Nisim Albahari** (1916—1991), član Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu, šef odeljenja OZNE za oblast Trećeg korpusa. Ordenom narodnog heroja odlikovan je 27. novembra 1953. godine.
2. **Isidor Baruh** (1910—1941), politički komesar Užičke partizanske čete. Za narodnog heroja proglašen je 1953. godine.
3. **Pavle Goranin Ilija** (1915—1944), politički komesar 27. istočnobosanske divizije. Za narodnog heroja proglašen je 15. maja 1944. godine.
4. **Robert Domani** (1918—1942), komandant Drugog kordunaškog partizanskog odreda. Za narodnog heroja proglašen je 24. jula 1953. godine
5. **Ilija Engel** (1912—1944), član Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske. Za narodnog heroja proglašen je 24. jula 1953. godine.
6. **Ovadija Estreja Mara** (1922—1944), politički komesar bataljona u Sedmoj makedonskoj brigadi. Za narodnog heroja proglašena 11. oktobra 1953. godine.
7. **Pavle Pap Šilja** (1914—1941), delegat CK KPJ u Dalmaciji. Za narodnog heroja proglašen je 5. jula 1945. godine
8. **Moša Pijade** (1890—1957), član CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ. Ordenom narodnog heroja odlikovan je 27. novembra 1953. godine.
9. **Vojo Todorović Lerer** (1914—1990), Ordenom narodnog heroja odlikovan 20. decembra 1951. godine.
10. **Adolf Štajnberger Drago** (1916—1943), politički komesar Treće čete Trećeg bataljona Drugog kordunaškog partizanskog odreda. Za narodnog heroja proglašen je 27. jula 1943. godine.

Mnoge ulice, ustanove, škole u bivšoj Jugoslaviji nose njihova imena

Vanredni broj Mosta su uredili **Milan Fogel i Alex Eckstein**

Posebno se zahvaljujemo našim članovima koji su omogućili da se ovo izdanje objavi dvojezično - hebrejski i srpski/hrvatski:

Ivanka Šemi, Goran Rajs, Tanja Ben Haim, Hana Adoni, Nada Helinger – Bibica, Višnja Kern i Arman Bivas